

Robert Syrwid

*ROLNICTWO I POLITYKA ROLNA NA WARMII
I MAZURACH (1945–1956). WYBÓR ŹRÓDEŁ. ZEBRAŁ
I OPRACOWAŁ RADOSŁAW GROSS, INSTYTUT HISTORII
UNIwersytetu WARMIŃSKO-MAZURSKIEGO
W OLSZTYNIE, OLSZTYN 2017, S. 304.*

W prowadzonych po 1989 r. regionalnych badaniach poświęconych szeroko rozumianym dziedzinom gospodarczym, politycznym i społecznym Warmii i Mazur w okresie tzw. Polski Ludowej i PRL, sprawy rolnictwa i polityki rolnej – niezależnie od powstałych na ten temat przyczynków i opracowań – nie są, niestety, jak dotychczas, przedmiotem szczególnego zainteresowania historyków¹.

Z tego też powodu wypada z dużym uznaniem odnotować powstanie edycji źródłowej poświęconej tej problematyce, przygotowanej i opracowanej przez dr. hab. Radosława Grossa z Instytutu Historii Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie.

Intencją autora, wyrażoną we *Wstępie* (s. 10), było dążenie do opublikowania materiałów, które „objęły różne sfery gospodarki rolnej”. Obok dokumentów dotyczących rolnictwa indywidualnego, zgromadzono zatem w *Wyborze źródeł*, także i te, odnoszące się do rolniczego sektora państwowego.

Ważnym elementem składowym prezentowanego zbioru źródeł były również archiwalia wytworzone przez „sowiecką administrację centralną”, jako kluczowe dla określenia zakresu władzy na obszarze Ziem Odzyskanych, a tym samym zagospodarowania mienia zdobycznego, w tym rolniczego, zwłaszcza w pierwszej połowie 1945 r.

Osobną tematycznie, chociaż formalnie niewydzieloną, grupę stanowią materiały z okresu kolektywizacji rolnictwa, najważniejszej, nieudanej operacji prze-

¹ W 2004 roku Barbara Turower z Instytutu Nauk Politycznych Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie obroniła na Wydziale Humanistycznym tej uczelni rozprawę doktorską *Wieś olsztyńska w okresie stalinizmu w latach 1945–1956*. Jej promotorem był prof. dr hab. Bohdan Łukaszewicz. Praca ta nie została opublikowana. Por. też: B. Turower, *Kolektywizacja olsztyńskiej wsi w latach 1949–1956 i jej następstwa*, *Komunikaty Mazursko-Warmińskie* 2009, nr 4, s. 533–543; *eadem*, *Kolektywizacja olsztyńskiej wsi w latach 1949–1956*, w: *Oblicze olsztyńskiej politologii*, t. 4. *Studia i szkice politologiczne. W kręgu problemów polskiej polityki*, Olsztyn 2011, s. 21–37.

budowy strukturalnej i ideologicznej wsi polskiej, zapoczątkowanej przez władze komunistyczne w 1948 roku.

W edycji źródłowej znalazły się ogółem 83 dokumenty, ułożone w porządku chronologicznym, poprzedzone *Wstępem* oraz uzupełnione spisem dokumentów i wykazem skrótów. Na podkreślenie zasługuje wykorzystana przez autora bogata baza archiwalna.

Z Archiwum Akt Nowych w Warszawie pochodzą materiały zachowane w zasobach zespołów: Centralnego Urzędu Planowania, Głównego Pełnomocnika Rządu do spraw Podatku Gruntowego, Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej, Komitetu Centralnego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, Ministerstwa Państwowych Gospodarstw Rolnych, Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, Ministerstwa Ziem Odzyskanych, Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego, Urzędu Rady Ministrów, Zarządu Centralnego Państwowych Gospodarstw Rolnych i Zarządu Centralnego Państwowych Nieruchomości Ziemskich.

W Archiwum Państwowym w Olsztynie wyselekcjonowano dokumenty z zespołów: Komitetu Wojewódzkiego PPR, Komitetu Wojewódzkiego PZPR, kilku wydziałów Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie oraz Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Olsztynie, Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Olsztynie i Zarządu Okręgu Państwowych Nieruchomości Ziemskich w Olsztynie.

Dodatkowo, poza archiwaliaми o proveniencji partyjnej i urzędowej, zaprezentowane zostały materiały aparatu bezpieczeństwa, przechowywane w Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Biuro Udostępniania w Warszawie oraz Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku. Obrazują one skalę zainteresowania władz sytuacją rolnictwa jako gałęzi gospodarki, a zarazem stosunkiem ludności wiejskiej do narzucanej przez państwo polityki rolnej.

Zdecydowana większość zebranych dokumentów to niepublikowane wcześniej materiały archiwalne. Jedynie dwa z nich (nr 31 i nr 40), stanowią przedruki pochodzące odpowiednio z dzienników urzędowych Ministerstwa Ziem Odzyskanych i Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych. Autor, słusznie zresztą, zdecydował się na taki zabieg z uwagi na ich „istotne znaczenie dla rozwoju rolnictwa na Warmii i Mazurach” oraz utrudniony dostęp do wymienionych periodyków ministerialnych.

Z tych samych względów dwa inne dokumenty z 1945 r. (nr 1 i nr 4), dotyczące polsko-sowieckich regulacji granicznych oraz zasad użytkowania przez Armię Czerwoną mienia ponemieckiego znajdującego się na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, zostały zaczerpnięte – w tłumaczeniu własnym autora – z rosyjskiego periodyku naukowego „Russkij Archiw”.

Zakres chronologiczny prezentowanego *Wyboru źródeł* wyznaczają lata 1945–1956. Cezura początkowa jest oczywista, związana z organizacją polskiej

administracji i życia gospodarczo-społecznego na obszarze określanym mianem Warmii i Mazur, w granicach utworzonego w marcu 1945 r. Okręgu Mazurskiego, a od maja 1946 roku województwa olsztyńskiego².

W przypadku cezury końcowej wypada uznać, że o wyborze przez autora 1956 r. zadecydowały wydarzenia Polskiego Października i *Uchwała o aktualnych zadaniach politycznych i gospodarczych partii* podjęta na VIII Plenum KC PZPR (19–21 października 1956 r.). W odniesieniu do spraw rolnictwa uchwała potwierdzała w istocie fiasko dotychczasowej polityki kolektywizacyjnej państwa, a także zalecała m.in. zniesienie ograniczeń w obrocie ziemią uprawną oraz przywrócenie praw do dziedziczenia ziemi chłopskiej.

Niezależnie od tego należy jednak pamiętać, że likwidacja nierentownych spółdzielni produkcyjnych, nasilająca się od 1954 roku, nie zakończyła się już w roku 1956. W całym kraju, według stanu na dzień 31 grudnia 1956 r., działało ich jeszcze 1528, w tym 41 w województwie olsztyńskim.³ Ponadto, ważną rolę w budowie nowego modelu funkcjonowania spółdzielczości produkcyjnej w Polsce odegrały uchwały podjęte podczas obrad Krajowej Rady Spółdzielczości Produkcyjnej z 18–19 listopada 1956 r. Uwieńczeniem tego długotrwałego procesu odchodzenia od stalinizacji wsi polskiej były jednak dopiero zapisy ustawy *o spółdzielniach i związkach* z 17 lutego 1961 r.

Na szczególną uwagę zasługuje fakt, że w *Wyborze źródeł* znalazły się materiały bardzo zróżnicowane pod względem formalnym: dekrety i umowy o charakterze między państwowym, instrukcje i zarządzenia ministerialne, a także analizy, plany i zestawienia statystyczne, notatki, oceny, okólniki, pisma, raporty, referaty i sprawozdania instytucji działających na rzecz rolnictwa (zarówno szczebla centralnego, jak i wojewódzkiego), charakterystyki aparatu bezpieczeństwa, wnioski i tezy różnych struktur PPR i PZPR w sprawach polityki rolnej, a nawet przykłady skarg chłopów na łamanie zasady dobrowolności przy zakładaniu spółdzielni produkcyjnych, publikowanych na łamach wewnętrznego Biuletynu KC PZPR.

Wśród prezentowanych dokumentów na szczególne wyróżnienie zasługują raporty Józefa Ptaszka pierwszego prezesa Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Olsztynie. Publikowane, cztery pierwsze raporty Ptaszka do Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych (MRiRR) z marca i kwietnia 1945 r., stanowią cenne źródło informacji, nie tylko o stanie rolnictwa w Okręgu Mazurskim, ale również jego infrastruktury przemysłowej, zniszczeniach wojennych, sytuacji społecznej,

² Na mocy ustawy o zmianach podziału administracyjnego państwa z 28 VI 1950 roku (Dziennik Ustaw, 1950, nr 28, poz. 255), województwo olsztyńskie powiększyło się o dwa dodatkowe powiaty: działdowski z województwa warszawskiego oraz nowomiejski z województwa bydgoskiego. Oba powiaty zostały administracyjnie włączone do województwa olsztyńskiego z dniem 6 VII 1950 r.

³ D. Jarosz, *Polityka władz komunistycznych w Polsce w latach 1945–1956 a chłopci*, Warszawa 1998, s. 152.

relacjach z komendantami sowieckich komendantur wojskowych oraz kwestiach kadrowych i organizacji Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego (WUZ).

Na marginesie, warto w tym miejscu odnieść się do osoby samego prezesa WUZ i jego dalszych losów.

Jak słusznie wskazuje autor w jednym z artykułów poświęconych tej problematyce, Ptaszek szybko popadł w konflikt z ppłk. Jakubem Prawinem pełnomocnikiem Rządu Tymczasowego RP na Okręg Mazurski, który objął ten urząd 30 marca 1945 r. Spór pomiędzy nimi miał charakter kompetencyjny i dotyczył niezależności WUZ, jako organu administracji niezespolonej podległemu MRiRR. Prawin, dążąc do podporządkowania sobie WUZ i jego prezesa, którego chciał sprowadzić do roli naczelnika wydziału rolnego w Urzędzie Pełnomocnika Rządu RP, wykraczał poza powierzone mu uprawnienia. Stanowczy sprzeciw Ptaszka, poparty pismem w tej sprawie wystosowanym do Prawina przez Edwarda Bertolda ministra rolnictwa i reform rolnych, pozwolił zachować odrębny status WUZ⁴. Niewykluczone jednak, że wydarzenie to mogło mieć wpływ na dalsze losy prezesa WUZ.

Józef Ptaszek (ur. 11 marca 1902 r. w Puławach), absolwent wydziału rolnictwa i leśnictwa Uniwersytetu Poznańskiego, z zawodu inżynier rolnik, był do 1939 r. komisarzem ziemskim w powiecie lubawskim. Do służby w resorcie rolnictwa i reform rolnych PKWN wstąpił w sierpniu 1944 r. Już 11 marca 1945 r. przybył do Olsztyna, na czele grupy operacyjnej MRiRR, z zadaniem zorganizowania WUZ.

Prawdopodobnie w połowie listopada 1945 r.⁵ został aresztowany przez funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa pod zarzutem naruszenia art. 286 §2 obowiązującego wówczas kodeksu karnego z 1932 r. Chodziło tu o przestępstwo urzędnicze działania na szkodę interesu publicznego w celu osiągnięcia korzyści majątkowej lub osobistej. Nie przesądzając w żadnej mierze o prawdziwości treści postawionych zarzutów (dotyczących przywłaszczenia mienia publicznego z wykorzystaniem sprawowanego urzędu) nie można jednak wyeliminować w tym przypadku celowego działania władz lokalnych, zmierzających do usunięcia Ptaszka z zajmowanego stanowiska.

Wyrokiem Sądu Okręgowego w Olsztynie z 11 października 1946 r. został on skazany na cztery lata więzienia. W styczniu 1947 r. Sąd Apelacyjny w Olsztynie, na rozprawie odwoławczej – po oddaleniu części zarzutów – skazał byłego prezesa WUZ na półtora roku więzienia z pozbawieniem praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na okres dwóch lat. Wyrok Sądu Apelacyjnego został podtrzy-

⁴ Szerzej na ten temat: R. Gross, *Okręg Mazurski w świetle materiałów Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Olsztynie (marzec–maj 1945 roku)*, „Echa Przeszłości” 2016, t. 17, s. 187–210 (Tam też informacje o pozostałych raportach J. Ptaszka do MRiRR z 1945 r.).

⁵ Dr Edward Szymański objął obowiązki prezesa WUZ w Olsztynie 22 XI 1945 r., tzn. cztery dni po otrzymaniu telegraficznego polecenia z MRiRR. – por. Archiwum Państwowe w Olsztynie, Wojewódzki Urząd Ziemski w Olsztynie 1945–1946, sygn. 618/23, k. 76. Pismo E. Szymańskiego do MRiRR z 23 XI 1945.

many wyrokiem Sądu Najwyższego z 30 lipca 1947 r., po oddaleniu wniosków kassacyjnych, złożonych zarówno przez oskarżonego, jak i prokuratora⁶.

Wśród publikowanych w *Wyborze źródeł* zabrakło – czego można nieco żałować – dokumentów innych, poza PPR i PZPR, ugrupowań politycznych. Chodzi tu głównie o materiały dotyczące rolnictwa i sytuacji na wsi, wytwarzane od 1945 r. przez gminne, powiatowe i wojewódzkie struktury Polskiej Partii Socjalistycznej, Polskiego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Ludowego, a od 1949 r. Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego. Z pewnością mogłyby one przyczynić się do pełniejszego zaprezentowania zróżnicowanych, przynajmniej w pierwszych latach powojennych, stanowisk głównych ugrupowań politycznych w kwestii polityki rolnej i społecznej prowadzonej wobec wsi polskiej, poprzez pryzmat sytuacji na obszarze Warmii i Mazur.

Równie interesująca w kontekście omawianej problematyki wydaje się być także wciąż mało znana (a stosunkowo dobrze zachowana) dokumentacja, zwłaszcza referatów rolnictwa i reform rolnych, odbudowy i osiedleńczych, przechowywana w Archiwum Państwowym w Olsztynie, w zespołach aktowych poszczególnych starostw powiatowych Okręgu Mazurskiego i województwa olsztyńskiego z lat 1945–1950.

Podobną wartość w studiach nad procesem przemian gospodarczo-społecznych zachodzących na wsi w pierwszej dekadzie po zakończeniu II wojnie światowej, posiadają również materiały sprawozdawcze, opisowe i statystyczne zarządów gromadzkich i gminnych.

Wszystkie wymienione powyżej propozycje poszerzenia bazy źródłowej – z pewnością znakomicie znanej autorowi – nie powinny być jednak uznawane za uwagi krytyczne pod jego adresem.

Autor bowiem, powołując się na „względy objętościowe publikacji” (s. 11), całkowicie świadomie przeprowadził gruntowną selekcję prezentowanych archiwaliów. Co więcej, zdając sobie sprawę z „niedoskonałości” w tym względzie, przy pracy nad *Wyborem źródeł*, kierował się, z jednej strony chęcią ułatwienia wszystkim zainteresowanym powojennymi dziejami rolnictwa na Warmii i Mazurach dotarcia do części źródeł, a z drugiej potrzebą wzbogacenia dotychczasowego stanu badań i przyczynienia się do „poszerzenia wiedzy i wzrostu zainteresowania tą tematyką” (s. 12).

Oceniając pracę Radosława Grossa, należy wyrazić przekonanie, że sformułowane przez niego oczekiwania zostaną spełnione. Prezentowany *Wybór źródeł* to publikacja bardzo dobrze opracowana pod względem naukowym i warsztatowym, dostarczająca sporej ilości cennego poznawczo materiału archiwalnego, a zatem potrzebna i ważna w dalszych studiach nad tą, istotną dla historii całego regionu, problematyką.

⁶ Por. Archiwum Zakładowe Warmińsko-Mazurskiego Urzędu Wojewódzkiego w Olsztynie. Akta osobowe Józefa Ptaszka, sygn. 2685 (materiały niefoliowane).